

G. J. R. LINGE*:

PERIFERIZÁLÓDÁS ÉS AZ IPARI VÁLTOZÁS**

A periferizálódás értelmezésének és elméleti, ill. gyakorlati alkalmazásának széles skálája alakult ki. E tanulmány megkísérli bemutatni, hogy a centrum-periféria, a növekedési pólusok, a növekedési központok, a városi-ipari növekedés stratégiái, a gazdasági tevékenység szuburbanizálódása stb. hogyan illeszkedik az egyenlőtlenséggel, a térbeli és polarizált növekedéssel foglalkozó szakirodalom széles áramának fejlődésébe.

1. Centrum-periféria nézetek világméreteken

Először 1949-ben PREBISCH — aki ekkor az ENSZ Latin-Amerikával foglalkozó gazdasági bizottságának volt ügyvezető igazgatója — dolgozta ki a centrum-periféria világméretű elméletét. Hangsúlyozta, hogy a centrum-periféria a világot át-fogó gazdasági ciklusokban alakul ki. Míg a világkereskedelem tradicionális elméletei feltételezik a kölcsönös előnyöket, amelyeket a nyersanyag exportálók és az iparcikkek termelői egyaránt élveznek, PREBISCH ezzel szemben úgy érvel, hogy a világpiacon áruk egyre inkább az ipari központoknak kedveznek a periférián levő nyersanyagtermelők rovására. Az egyik fő érve az volt, hogy a munkásságnak a centrumokban sokkal több befolyása van arra, hogy a konjunkturális időszakban bérnövekedést érjen el, és ellenálljon a bércsökkenésnek a visszaeső periódusokban. Egy másik érve az volt, hogy amikor a jövedelmek a centrumokban növekednek, az élelmiszerekre költött részarány csökken (a nyersanyagok keresletének alacsony jövedelmi elasticitása következtében). Ekkor a fejlett országok általában konzervatív kormányai a hazai mezőgazdaság védelmében csökkentik a periféria termékei iránti keresletet. Sőt, míg a centrum képes megtartani iparának technikai fejlettségéből származó összes nyereségét, addig a periférikus országok kénytelenek átadni saját technikai fejlődésük eredményeit is a fejlett országoknak (PREBISCH, 1962).

A PREBISCH nézeteivel foglalkozó viták elsősorban a nemzetközi csereárfolyamok hosszútávú folyamataira vonatkoztak (HARBERLER, 1959; KINDELBER-

*Az Ausztrál Nemzeti Egyetem Földrajzi Tanszékének professzora (Canberra) és a Nemzetközi Földrajzi Unió Ipari változásokkal foglalkozó bizottságának elnöke.

**Az előadás a Nemzetközi Földrajzi Unió Ipari változásokkal foglalkozó bizottságának konferenciáján hangzott el, 1986 augusztusában, a spanyolországi Chinchonban.

(A szerző engedélyével az előadást némileg le rövidítettem. B. Gy.)

GER, 1958; SINGER, 1950; BAER, 1962; OHLIN, 1977; MABOGUNJE, 1977; MICHAELY, 1977). MICHAELY megállapította például, hogy

nemcsak a termékek csereértékváltozásáról van szó. A pesszimizmust csak növeli, hogy az elmaradott országok legfőbb export termékei — szemben a fő importot jelentő ipari termékekkel — jelenleg egyre kisebb keresletnek örvendenek. A nyersanyagárak instabilak, jobban ki vannak téve a rövidtávú ingadozásoknak, és néhány éves, rövid időszakra terjedő vizsgálatok valóban a nyersanyagárak általánosan romló csereértékeit mutatják. De a hosszabb időszakot felölelő vizsgálatok — legyen ez akár az elmúlt 10 év, vagy az egész háború utáni időszak, vagy akár a XX. század — nem tudták kimutatni a kedvezőtlen trendek kialakulását a nyersanyagok áraiban.

EMMANUEL (1972) — neo ricardianus, marxista felhanggal — és EDWARDS (1985) ezzel ellentétes nézeteket vallott:

A kínálat (a termelési költség) az árakat, a kereslet főleg a felkínált mennyiséget határozza meg. A bérek — megegyezések útján — intézményesen adottak, és nem emelkedhetnek a ricardói létminimum fölé, bár a gazdag országokban erre mégis van példa, mivel ott a szakszervezetek erősek. De a szegény, elmaradott országokban a munkások rosszul szervezettek, a szakszervezetek gyengék, a reálbérek lassan emelkednek. Ha a tőkés és a munkások közötti egyenlőtlen „alku-pozíciókat” hozzáadjuk a technológia által meghatározott nemzetközi specializálódás típusához, illetve a tőke mobilitás következtében nemzetközileg is kiegyenlítődő profitráták tendenciájához, akkor már minden együtt van „az egyenlőtlen cseréhez”.

Ez az egyenlőtlenesség EMMANUEL szerint növekszik, mivel a szegény országok egyre több élő munkát tartalmazó termékeiket cserélik az egyre kevesebb élő munkát magába foglaló termékekre.

A szakirodalom másik irányzata, amely Marxszal kezdődött a XIX. században, úgy érvelt, hogy a kapitalizmus fennmaradása megköveteli a külpiacok terjeszkedését, és ez egyet jelent a gazdasági imperializmussal (HOBSON, 1902; LUXEMBURG, 1912; LENIN, 1917). BARAN (1957) hangsúlyozta a monopolitőke kizsákmányoló és élősködő jellegét és a periféria *abszolút* veszteségeit, véleménye szerint a metropolisok meggazdagodása közvetlenül összefügg a Harmadik Világ elszegényedésével. Mások, mint AMIN (1972, 1973, 1977), FRANK (1967, 1978, 1980, 1981) és WALLERSTEIN (1974) különböző módon fejlesztette tovább a „függőség” (dependencia) elméletét. WALLERSTEIN hangsúlya a „világrendszeren” van, ami csak jelentéktelen pontokon tér el FRANK megközelítésétől, miszerint a többlet átkerülve a periférikus országokból a centrumokba folytonosan növeli az utóbbiak gazdaságát a periféria kárára. Érveik fontos része az, hogy a világ kapitalista rendszerén belül — nemcsak az országok, hanem azok régiói között is — *függőségi láncolat* alakult ki. Valójában, összességében egy nullára végződő döntetlen játszma zajlik: a fejlődés az egyik térségben másutt fokoződő elmaradottságot jelent.

FRANK érvei (1967) összefüggenek FRIEDMANN általános elméletével, véleménye szerint a fejlődő országok fejletlenek maradnak, mivel ezek az országok el vannak zárva a pénzügyi, innovációs és más hajtóerőktől, amelyek a tőkés világ fejlett centrumaiból erednek. Szerinte (1967:146–7) ennek oka a világ tőkés rend-

szerén belül kialakult kapcsolatok monopolisztikus jellegében kereshető. A hierarchia csúcán a metropolisok (nézeteiben az USA) és azok uralkodó osztálya áll, az alsóbb fokozatok: a metropolisok peremtérségei (pl. az USA déli államai), a hozzátartozó más országok térségei (pl. Sao Paulo), ill. azok perifériái (pl. Recife vagy Belo Horizonte), le egészen a kiskereskedőig, ill. azok parasztjaikig (akiket ő szatellitnek nevez) — és ez a profit kisajátításának iránya is, a hierarchia aljáról, a szatellitektől, a csúcsig, a metropoliszokig.

Ezeket az elméleteket általánosan és részleteiben is sok kritika érte, így most képtelenség lenne e változatos vitában igazságot szolgáltatni.

Először is, a „centrum” és „periféria” elméletek születésekor ezeket szinoním fogalmaknak tekintették a fejlett és fejlődő országok csoportjaival. A definíció szerint ugyan valamennyi ország a centrumban fejlettnak számított, néhány, többnyire fejlett ország — mint Kanada, Ausztrália vagy Új-Zéland — nem tartozott a centrumokhoz. Mivel a centrumnak és perifériának nincsenek statikus tulajdonságai, így a Közös Piac kibővülésével néhány olyan ország is a centrumok közé került, amelyeket eddig fél-perifériáknak tekintettek. Egy másik példa, Japán, amely az elmúlt 3 évtizedben vált egyértelműen centrum-gazdasággá.

Másodszor, a különböző centrum-periféria modellek gyengesége abban rejlik, hogy nem tudják kielégítően feltárni azokat a hatásokat, amelyeket a különböző országok és országcsoportok gyakorolnak egymásra a centrumokban és perifériákon: a kapcsolatok hálózata a valóságban sokkal komplexebbé vált, mint amit a szakirodalom visszatükröz (különösen a korábbi időszakban született tanulmányok).

Ennek egyik oka a gyarmati felszabadító mozgalmak folyamata volt a II. világháború után. 1946. januárjában, az ENSZ első közgyűlésén, az 51 nemzetből mindössze három volt ázsiai (az egyik Kína), és ugyancsak három afrikai (az egyik Dél-Afrika). Az 1970-es évek végére az ENSZ tagállamok száma 151-re emelkedett, ebből 49 afrikai és 20 D- és DK-ázsiai ország volt. Ez a változás a tradicionális centrum valamiféle meggyengüléséhez vezetett: új gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok és kötések alakultak ki a periférián; különböző világszervezetek segítettek megerősíteni a szélesebb körű kooperációs kapcsolatokat a fejlődő világ országai között is.

KLEIMAN (1976) úttörő kutatásokat folytatott a politikai függőség megszűnésének hatásairól, feltételezte, hogy a centrum országainak sajátos kereskedelmi kapcsolatai a perifériával alapvető változásokon fog átmenni, akár egy generáción belül is már. Ezek a perifériális országok roppant érzékenyen figyelik társaikat, melyik képes megerősíteni státuszát és regionális centrummá válni. Ez a féltékenység magyarázza azt az alapállást, amely a D-csendes-óceáni, karibi, DK-ázsiai és közép-amerikai országcsoportokon belüli együttműködés során kialakult.

Más nézetek szerint szükség lenne olyan szemlélet újraértelmezésére is, amely szerint a centrum országoknak imperialista hatalmaknak kell lenniük ahhoz, hogy megőrizhessék pozícióikat: az esetekben olyan hatalmokról van szó, amelyek gazdaságilag nem gyengültek meg miután elveszítették gyarmataikat a II. világháború után.

Harmadszor, a II. világháború után új dimenzióval bővült a világ gazdasági rendszer, amely megváltoztatta az előzőleg egyszerű, kétpólusú megosztást az iparosodott tőkés világ, és a fejlődő, alapanyagtermelő világ között.

Bár az 1949-ben megalakult KGST-n belül, a szocialista országcsoportok

központja, centruma a Szovjetunió lett (még ha ezt úgy is nevezik, hogy első az egyenlők között), a többi ország nem nevezhető egyszerűen alapanyag-termelőnek. Az elmúlt 30 év során a KGST országokban nem ment végbe centrum-periféria szerinti polarizálódás. A KGST országok és a Szovjetunió kénytelen kereskedelmet folytatni (ill. együttműködési megállapodásokat kötni) a fejlett kapitalista országokkal, annak érdekében, hogy a legfejlettebb technikához és szellemi eredményekhez hozzájuthassanak. És mivel a KGST országok exportjának nagy része nyersanyagokból és energiahordozókból áll, így bizonyos szempontból ezek az országok „klasszikus” periférikus helyzetben vannak a fejlett tőkés országokkal szemben.

Negyedszer, a multinacionális szervezet semmi esetre sem új jelenség, bár 1960-ig e fogalmat nem használták (LILIENTHAL, 1960:119). Az elmúlt három évtizedben a multinacionális szervezetek jelentősen hozzájárultak a centrum-periféria kapcsolatok kialakulásához és megerősödéséhez. Néhány szempontot figyelembe kell vennünk:

a) E szervezetek világméretű szétterjedése nem egyenes következménye az anyaországok (ahol a multinacionális szervezetek központja található B.Gy.) gazdasági fejlődésének. Ezt igazolja az a tény is, hogy ilyen szervezetek központjai a fejlődő országokban is működnek. (LINGE, 1984)

b) E szervezetek politikája és gazdasága eltérhet az anyaországok kormányainak általános politikájától.

c) A centrum-periféria viszonyával foglalkozó szakirodalomban a multinacionális szervezetek közvetlen külföldi beruházásaihoz általában negatív csengésű ideológia kapcsolódik.

Valójában a periférikus országokban a multinacionális szervezetek szerepe lehet egyaránt pozitív és negatív.

Ötödször, figyelembe kell venni azt is, hogy a külföldi tulajdon és befolyás növekedése és diverzifikációja súlyosbítja a periféria technológiai alárendeltségének problémáját. Igen terjedelmes irodalom foglalkozik a korszerű technológia, a telephelyek, a felszereltség, az ipari szakképzettség és a vezetés tudományának átadásával (ill. ennek hiányosságaival). A szakirodalom különösen sokat foglalkozik a multinacionális szervezetek negatív szerepével. Például, amikor a centrumok vállalati székhelyei egyre kevésbé hajlandók átadni a korszerű technológiát az iparilag fejlettebb fejlődő országoknak — mint pl. a szellemi tulajdonjogokat, szokásokat, kockázatos szabadalmakat, szerzői jogokat és kereskedelmi titkokat tartalmazó információkat.

Hatodszor, a fejlődő országokba irányuló támogatások, kölcsönök és hitelek is befolyásolják a centrumperiféria kapcsolatokat.

A fejlődő országok kategorizálásakor általában nem veszik eléggé figyelembe ezen országok gazdaságpolitikájának változatosságát, a rövid és hosszútávú hatások széles skáláját. Az *The Economist* írta (12 April 1986:11–12):

„Míg az ázsiaiak átlagos reáljövedelme 170 %-kal nőtt az elmúlt 25 évben, és a dél-amerikaiaké csak kis mértékben maradt el ettől, addig az átlagos afrikai most szegényebb, mint 1960-ban. Háborúk, szárazságok, fertőző betegségek... sújtják Afrikát, de mindezek kevesebb kárt okoznak, mint egyes kormányok politikai hibái. Az afrikai kormányok többsége másképpen politizált, mint az ázsiaiak: jobban támogatták az importot, mint az exportot,

nemzetközi kereskedelmükben elvesztették versenyképességüket, kitértek a külföldi beruházások elől, lecsökkentették a belföldi mezőgazdasági árakat, luxus kórházakat és egyetemeket építettek a tömegeket kiszolgáló egészségügyi fejlesztés és az általános iskolák építése helyett.”

Természetesen, még Afrikában is vannak kivételek: Ghana és Zambia növelte versenyképességét, és Botswana igen magas növekedési rátát ért el elsősorban azzal a politikával, hogy bátorította a külföldi beruházásokat a helyi nyersanyagok kitermelésére.

Hetedszer, mind a centrum és periféria közötti, mind a periférián belüli kapcsolatokat nagymértékben befolyásolják a technológiai változások, főleg a közlekedés és a hírközlés fejlődése.

A polarizálódó fejlődés

A II. világháború utáni gazdasági fejlődés térbeli következményei eléggé közismertek. Erről az új szakirodalom három fő makrogazdasági koncepciót tartalmaz (WEAVER, 1981:75):

a) SCHUMPETER nézeteit (1912/1934) az egyenetlen innovációs hullámokról, amelyeket a kockázatot viselő vállalatok állandóan változó csoportjai indukálnak, új termékeket, új termelési és piaci módszereket hozva létre, és megtalálva mindenkor a kínálat megújuló forrásait.

b) KEYNES (1936) a kormány beavatkozásának szükségességét hangsúlyozta a teljes foglalkoztatás érdekében.

c) CLARK (1938) és KUZNETS (1941) munkáikban a nemzeti előnyök kihasználásának lehetőségeit vizsgálták – mint olyan eszközt, amely alkalmas a gazdasági átalakulás mérésére.

E nézetek olvadtak össze az ENSZ jelentésben 1951-ben, amely többek között úgy érvelt, hogy az újonnan létrejövő államok modernizálódása csak a városi iparosodás útján mehet végbe, amely fel tudja szívni a tőke intenzívvé váló falusi gazdaságból felszabaduló munkaerőt. Ez a tanulmány összehozta a modernizáció gondolatát a városi – ipari elit kialakulásával, és hallgatólagosan egyetértett a térbelileg egyenlőtlen fejlődéssel. Ez, sajnos, egybeesett az 1950-es és 1960-as évek időszakával, amikor a fejlődő országokban teljesen figyelmen kívül hagyták a regionális fejlesztést. (BROOKFIELD, 1975:85).

WEAVER (1981:76) jól látta, hogy a gazdasági fejlődés és modernizáció elmélete egy városközpontú elmélet volt. A korábbi szerzők, jelentéktelenebbnek mutatva be a neo-klasszikus gazdaságok tradícióit, nem dolgozták ki e város-központú fejlődés várható következményeit. A fejlődés helyi (térbeli) szempontjai és a gazdasági növekedés elméletének alkalmazása vezetett a regionális tervezés kialakult formáihoz.

Az 1950-es, 60-as években megkísérelték kidolgozni a gazdasági fejlődés és a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedésének elméleti – szintézisét. PERROUX (1950, 1955) térben értelmezte SCHUMPETER koncepcióját az innovációs hullámokról, amelyeket a kockázatviselő vállalatok keltenek. Így érvelt (1955:182):

Nincs egyidejű növekedés mindenütt a térben, ez már önmagában is feltételezi a pontszerű vagy növekedési „pólusokat”, amelyek különböző intenzitással, különböző utakon terjednek, különféle hatásokat gyakorolva a gazdaság egészére.

De igen fontos aláhúznunk, hogy PERROUX a növekedési pólusokat csak az absztrakt gazdasági térben értelmezte, és nem a földrajzi térben, amelyet ő „banálisnak” nevezett. PERROUX különbséget tett a „húzó” (propulsive) és a mások által „hajtott” (propelled) iparágak között. A húzó ágazatok – amelyeknek PERROUX szerint dominálniuk kell a gazdaságban – növelve kibocsátásukat, a gazdasági kapcsolatokban, ill. a megsokszorozó (multiplier) hatásokban más tevékenységek még nagyobb expanzióját segítik elő.

A növekedési pólus (pole de croissance) elmélet kiinduló pontja lett egy igen gazdag, de annál zavarosabb szakirodalomnak (többek között: DAVIN et al, 1959; HANSEN, 1967; PAELINCK, 1968; DARWENT, 1969; LASUÉN, 1969; HANSEN, 1972; KUKLINSKI, 1972; KUKLINSKI és PETRELLA, 1972; MOSELEY, 1974; GORE, 1984), amit most itt nem lehet áttekinteni. Három fő szempontra érdemes felhívni a figyelmet:

a) PERROUX illúzióknak tartotta a politikai tér egybeesését a gazdasági és társadalmi térrel, és fikciónak tartotta azt az elképzelést, amely szerint a nemzetgazdaságok önálló, egymástól függetlenül irányítható egységek lennének. (BROOKFIELD, 1975:90).

Bizonyos szempontból PERROUX saját kora előtt járt, amikor azt állította, hogy sok ország határait sokkal inkább politikai szempontok határozzák meg, soknak csökken a jelentősége a termelőerők terjeszkedése, a tőke nemzetközivé válása következtében. Ezzel később több szerző is foglalkozott (pl. CARNEY et al., 1980; MOULAERT és SALINAS, 1983; és SMITH, 1984).

b) Az iparon belüli input-output modellezés módszereinek elterjedése elfordította a figyelmet

– különösen Franciaországban – PERROUX eredeti felfogásától, amit a SCHUMPETER-i fejlődéseméletről vallott. Felfogásuk azon a ponton tévedett, hogy a növekedési pólus nem alapvetően olyan szektorális és földrajzi zavar, amelyet a növekedési pólust létrehozó tevékenység átlagosnál nagyobb mérete vagy multiplikátor hatása okoz, hanem az a tény, hogy ez egy innovatív tevékenység. (LASUÉN, 1969:141).

c) A növekedési pólus elmélet a priori nem nyújt magyarázatot sem a „húzó” iparágazatok elhelyezkedésére, sem ennek következményeire a földrajzi térben. (DARWENT, 1969:8).

Így, például, egy gázmező felfedezése nem eredményezi szükségszerűen a település növekedését: PERROUX koncepciója egyszerűen az volt, hogy a gáz elindíthat gazdasági növekedést, de ha a külgazdasági szempontok úgy kívánják, akkor a gázt el is lehet vezetni.

MYRDAL (1957) és HIRSCHMAN (1958) egymástól függetlenül dolgozta ki a több ponton egybevágó elméletét olyan fejlett régiókról, amelyek befolyással vannak, ellenőrzik az ország területének többi részét. Ezt HIRSCHMAN polarizációnak és „leszivárgásnak” (trickling down) nevezte, MYRDAL hullámnak (backwash).

és szétterjedésnek (spread). Elméleteik részleteivel sokan foglalkoztak (pl. DARWENT, 1969; SMITH, 1981), de a jelen tanulmány számára a kulcskérdés az, hogy csak MYRDAL és HIRSCHMAN után vált határozott állásfoglalássá a fejlődési folyamat egyenlőtleniségének ténye. (BROOKFIELD, 1975:101).

Az 1960-as években FRIEDMANN munkássága keltett nagyobb figyelmet. Őt elsősorban a való világ regionális fejlesztési problémái érdekelték a földrajzi térben (különösen Dél-Amerikában). Elméletei nem a növekedési pólus koncepció újabb kiegészítései voltak, például nem állította figyelme középpontjába az erőforrások ágazatok közötti megoszlását, ami pedig PERROUX elméletének kiindulópontja volt. FRIEDMANN elmélete bonyolultabb, mint MYRDAL vagy HIRSCHMAN leegyszerűsített modelljei, az először ROSTOW által (1958) felvetett „növekedési fokozatok” elméletének földrajzi értelmezését adta. Alapvetően bizonyították (FRIEDMANN és ALONSO, 1964), hogy egy nemzet társadalmi és gazdasági fejlődése visszatükröződik a település típusaiban, az ingázás és a migráció módozataiban, és a városokhoz tartozó térségek hálózatában. Ha vannak olyan térbeli típusok, amelyek megfelelnek a gazdasági fejlődés bizonyos fokozatainak, akkor ki lehet alakítani olyan stratégiát, amely a térbeli átalakulás egyik fokáról a következőhöz vezet.

A centrum-periféria PREBISCH-i koncepciója tehát új formában újraszülött, és ezt még közvetlenebbül megtalálhatjuk PERLOFF és WINGO (1961) központi térség-hátország (heartland-hinterland) elméletében.

FRIEDMANN fenntartotta azt a nézetét, hogy végsősoron létezik a regionális kiegyenlítődésként folyamat, de ugyanakkor hozzátette, hogy a gyakorlatban ez nem következik be automatikusan: „össességében, a dinamikus piacgazdaság korlátlan erői a centrum-periféria egymáshoz való közeledése ellen hatnak.” (FRIEDMANN, 1966:18).

FRIEDMANN bebizonyította, hogy a fejlődés „mindig aszinkron folyamatokban megy végbe, amelyekben a vezető, innovatív erők vagy kiemelkednek, vagy beoltódnak a tradicionális struktúrák működő formáiba”. Az innovációk létrejöttéhez egyénekre vagy intézményekre van szükség, amelyek szervezik a szükséges erőforrásokat és vállalják a kudarc kockázatát: minden innováció innovatív, cselekvő személyt kíván (aki körülbelül azonos SCHUMPETER vállalkozójával). Történetileg, az innováció bevezetéséhez különösen alkalmas feltételek „általában a nagy és gyorsan növekvő városi rendszerekben találhatók meg; a történeti kapcsolatok a nagyváros és a gyors urbanizáció, valamint az innováció között jól nyomon követhetők.” FRIEDMANN vitát indít az innovációról, a hatalomról és a hatalmon lévő személyekről a térbeli rendszerekben, azt hangsúlyozva, hogy a sikeres innováció mind az innovációt bevezetőnek, mind az első alkalmazónak relatív előnyt nyújt a többi versenytársal szemben az adott környezet irányításában és ellenőrzésében. Ha ezt a hatalmat társadalmilag törvényesnek fogadják el, akkor ez beépül a működő hatalmak közé, de ha nem fogadják el, akkor ez egy elit kialakulásához vezet, amely szemben áll a fennálló hatalommal.

A fejlődést úgy lehet tekinteni, mint innovációs folyamatot, amely nem folytonos, de kumulatív, és relatíve kisszámú centrumban megy végbe. E centrumok között potenciális kommunikációs kölcsönkapcsolat áll fenn, az innovációk

e centrumokból terjednek szét a térségekbe, ahol viszont a potenciális kölcsönkapcsolatok valószínűsége kisebb.

Az innováció legfőbb centrumait központi, magterületeknek (core) hívjuk; és minden más térség az adott térbeli rendszerben perifériának nevezhető. Még pontosabban, a magterületek a társadalom területileg szervezett alrendszerei, amelyek innovációs változásokra képesek; a periférikus régiók olyan alrendszerek, amelyeknek fejlődési útját nagymértékben a magterületek határozzák meg, és így ezek lényegesen függőségi helyzetben vannak. A periférikus körzeteket a magterületüktől függő helyzetükkel lehet jellemezni, azonosítani. (FRIEDMANN 1972:93).

Társadalom a periférián

A jelenlegi ipari változások fokozzák a társadalom megosztottságát. A legtöbb fejlett országban nemcsak emelkedett a munkanélküliek aránya, de kedvezőtlenebbé vált a munkanélküliek kormegoszlása, és megnyúlt a munka nélkül töltött időszak is. Sok országban valójában két társadalom létezik, és a szakadék közöttük egyre nő. Ausztráliában például (de más országból is lehet példát citálni, LINGE, 1985, 1986) a szakszervezeti mozgalom a munkaerő kb. 55 %-át szervezi, nem kevesebb mint 320 szervezetben, védi és támogatja azoknak a munkahelyét és privilégiumait, akik már alkalmazásban állnak, de kifejezetten ellenáll olyan törekvéseknek, hogy jövedelmekhez juttassák a munka nélkül maradtakat.

Valójában a munkanélküliek a perifériára szorultak. A másik példát a vendégmunkások helyzete kínálja, akiknek vagy haza kell menniük, vagy tovább már nem tudnak hazájukba pénzt küldeni, amely pedig ezidáig fontos tétel volt az ország fizetési egyenlegében (ERYADIN, 1981).

A gazdasági-ipari változások kihatnak a munka társadalmi szervezetére és módszereire is, a munkafegyelemre és ellenőrzésre (ANDERSON és társa, 1983). A szervezeten belüli és a szervezetek közötti hatalmi viszonyok is változnak (HICKSON et al., 1981), a döntéshozás centralizálódásával a munkaerő egyre nagyobb része szorul perifériára. A szegmentált vagy kettős munkaerőpiacról szóló irodalom (EDWARDS et al., 1975; LOVERIDGE és MOK, 1979; GINZBERG, 1979; McKAY, 1983) a „jó” és „rossz” munkák, munkahelyek megszerezhetőségével foglalkozik. A kutatók, fejlesztő és irányító tevékenységgel foglalkozók kiváltságos helyzetet élveznek a vállalatok területi átszervezési folyamatában is. A munkásoknak viszont legfeljebb egy másik településben kínálnak fel munkaalkalmat, az átszerveződő vállalat azonban ehhez ritkán nyújt anyagi támogatást, és a munkásoknak még el kell szenvedniük a periférián uralkodó egyéb hátrányokat is (pl. a kedvezőtlenebb lakáshoz jutást). Lényegében tehát a „jobb” munkát végzők a centrumokba vándorolhatnak, a „rossz” munkát végzők a perifériára szorulnak. (SAVEY, 1983) Az ennek eredményeképpen kialakuló térbeli megoszlás egyre jobban egybeesik a primitív felhalmozás idejéből örökölt életszínvonal területi különbségeivel, a bérek és jövedelmek térbeli hierarchikus megoszlásával. A primitív felhalmozás során kialakult cent-

rumok továbberosítik pozícióikat a döntéshozás centralizációjával, amely az új termelő extenzív koncentrációját hozza itt létre.

Fordította: Barta Györgyi

PÉTERI GÁBOR:

VÁROSI INNOVÁCIÓ ÉS A KÖLTSÉGVETÉSI TAKARÉKOSSÁG

(Egy költségvetés-szociológiai kutatás ismertetése)

A helyi önkormányzatok és különösen a városok gazdálkodásában a hetvenes évek második felétől új korszak kezdődött. A világon mindenhol átértékelődött a városi növekedés szerepe, megváltoztak a közszolgáltatásokkal szembeni társadalmi elvárások. Néhány amerikai nagyváros pénzügyi csődbe jutott és Európában is egyre szűkülő költségvetési feltételek között működnek a helyi önkormányzatok. Mindezek alakították a városfejlesztési politika céljait és eszközeit, mert a költségvetési válságot már nem lehetett a hagyományos módszerekkel kezelni.

A bemutatásra kerülő „Költségvetési takarékoság és városi innováció” elnevezésű kutatás témája is a közszolgáltatások pénzügyeinek és a helyi költségvetési politika alakulásának vizsgálata.¹ Mivel a válság először az USA-ban jelentkezett a project is onnan indult, de ma már számos európai országban is alkalmazzák a kutatás módszereit, megközelítési módját. A kutatás előzményének a különböző helyi politikai, döntési mechanizmussal foglalkozó vizsgálatok tekinthetők. Részben a városnövekedés költségeit elemző összehasonlító vizsgálat is az előzmények közé sorolható, mert ott is a társadalmi alkalmazkodás igényét fogalmazták meg, amikor a városi növekedés szakaszait elhatárolva, az urbanizációs korszakokhoz illeszkedő településfejlesztési politikákat írtak le.²

I. A város költségvetési rendszer

Korábban a helyi önkormányzatok és a városok költségvetési politikájának vizsgálatokor általában abból a feltételezésből indultak ki, hogy a restriktív intézkedéseknek van egy tipikus és kívánatos sorrendje, amely mentén haladva a „könnyebb” döntésektől a „nehezebbek” felé haladva választanak a vezetők. Elfogadják azt a tényt, hogy a városok különböző költségvetési eszközöket alkalmaznak, de ezeket rendszerezve nem tudatosult a felhasznált módszerek mögött rejlő eltérő költségvetési stratégia, illetve egy országon belül is a költségvetési politikát alakító társadalmi és gazdasági feltételek különbözősége.